

Interreg
Európai Regionális Fejlesztési Alap

**Az Interreg V–A Magyarország–Horvátország Együttműködési
Program 2014-2020 keretében megvalósuló Közös Örökségünk –
Vucedol Kultúra**

**(angol címe: VUCEDOL - Vucedol Culture – Touristic valorisation of
common prehistoric heritage)**

HUHR/1901/2.1.3/0153 projekt

Tanulmánya

5.2.1. Régészeti tanulmány a Vučedol-kultúráról

Készítette: Gáti Csilla
Dátum: Pécs, 2021. május 31.

A jelen dokumentum az Európai Unió társfinanszírozásával valósult meg. A tartalma kizárólag a DDTG Nonprofit Kft. felelősségi körébe tartozik. Az itt megtalálható anyagok nem tekinthetők olyanoknak, mint amelyek az Európai Unió és / vagy a HU-HR Interreg V-A CBC Program Irányító Hatóságának hivatalos állásfoglalását tükrözik..”

*Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak*

Interreg

Európai Regionális Fejlesztési Alap

EURÓPAI UNIÓ

Magyarország-Horvátország
Határon Átnyúló Együttműködési Program

A Kr. e. 3 évezred első felében nagy változások mentek végbe Európa és a Mediterráneum területén: Alsó- és Felső- Egyiptom egyesülése után Egyiptom átlépett az Óbirodalom időszakába és megépülnek a nagy piramisok Gízában, a Közel-Keleten virágoznak az ókori kultúrák (sumérok, asszírok), a mai Anglia területén megépül Stonehenge.

Írásos források híján a Kárpát-medence történetéről a korszakban a ránk maradt régészeti emlékek mesélnek. Ezt a korszakot itt a késő rézkor, vagy kora bronzkor (Kr.e. 3000 – 2500) időszakának nevezzük. Az elnevezés maga nem egységes; hiszen egyrészt érezhető társadalmi, gazdasági változások mentek végbe ekkor, másrészt viszont a korábbi rézkori időszakhoz képest a kontinuitás is nyomon követhető. A bronz is még sokáig nem jelenik meg a mindennapi életben, bár a készítés tudása már megvolt.

A történeti Baranya területét a mai határok vágják ketté egy horvát és egy magyar részre; a rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján magyar és a horvát oldal előtte évezredekig egységes kulturális közeget alkotott. Az észak-balkáni régészeti kultúrák északi határát a Mecseknél lehetett meghúzni már a neolitikumtól kezdve; a magyarországi Baranyában talált őskori anyagok végig erős kapcsolatokat mutatnak a szlavóniai, szerémségi területekkel.

Ennek megfelelően az említett időszakban, Kr. e. 3000 körül, is ugyanaz régészeti kultúra terjedt el a térségbe, amit a névadó lelőhely után Vučedol kultúrájának nevezett el a kutatás. A kultúra jellegzetes elemei, mint a ránk maradt agyag, csont, fém tárgyak, illetve település szerkezete fűzik egységes kulturális hagyatékká a térség fennmaradt emlékeit.

A kultúra kiterjedése magában foglalja a történeti Baranyát, Kelet-Szlavóniát, és a Szerémség nyugati részét. A kultúra hatásai, amit leginkább a díszes edények mutatnak, ugyanakkor kimutathatóak egészen Csehorszáig.

Bár szakmai körökben a Vučedol kultúra „világhírű”, a tágabb közönség számára alig ismert. Kutatásában érezhető különbségek vannak a határ két oldalán: míg a horvát oldalon folyamatosan zajlanak a feltárások, rendezvények stb. a kultúrához kapcsolódóan, illetve a híres „vučedoli galamb” még a horvát pénzekre is felkerült, Magyarországon a kultúrát csupán néhány kutató ismeri, a szélesebb közönség számára pedig szinte ismeretlen. Nem csak ismertségükben, de a lelőhelyek számában és kutatottságában is elmarad a magyar oldal a határ túloldalának eredményeitől.

A korszakra tehető a bronzkori fémműveség megjelenése; ekkor a Balkán északi része is becsatlakozott a Fekete- és Égei- tenger környékén megjelenő fémműves hagyományokhoz.

Bár természetéből ékszerek és eszközök már a neolitikumtól kezdve készültek, a bronzkor kezdeti időszakában jelenik meg a bronz használata, ami a tiszta rézen kívül már egyéb ötvöző-, vagy szennyező-anyagot is tartalmazott (mint az ón, arzén, antimon).

A rézkor (Kr. e. 3500 – 3000) második felében érezhető rézhiány után a Kárpát-medencében a Vučedol kultúra időszakában jelentek meg újra nagyobb számban a rézből készült eszközök. Ezek között használati tárgyakat; nyéllyukas baltákat, vésőket, találunk, ékszereket azonban nem.

Az időszakban még az ún. arzénbronzok terjedtek el; azaz maga a rézerc természetes módon tartalmazott szennyező arzént, ami megkönnyítette a megmunkálást és tartósabbá tette a kész terméket. Valójában még rezet használtak, de a feldolgozásban már megjelentek a bronzkori technikák (mint a kétrészes öntőfoma). Fontos kiemelni, hogy bár a bronz készítés tudása bár már itt megjelenik, a bronztárgyak még közel ezer csak szórványosan fordultak elő; addig kiemelt, presztízs értékkel bírtak

*Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak*

Interreg

Európai Regionális Fejlesztési Alap

EURÓPAI UNIÓ

Magyarország-Horvátország
Határon Átnyúló Együttműködési Program

A bronz készítéshez alapanyaggal a térség nem rendelkezik, így a szükséges érceket feltehetően messzi vidékekről, talán Erdélyből, Kelet-Szerbiából, vagy a Keleti-Alpokból hozhatták. A fejlett bronzművesség feltételezi a kézművesség magas szintjét, a stabil társadalmi háttérrel és a kiterjedt, állandósult távolsági kapcsolatokat.

A helyi bronzmégmunkálásra utaló nyomokat, mint az öntőtégelyek, több lelőhelyen is találtak a térségben. Így például Zókon mintegy 20 balta- és véső-öntőforma töredéket, olvasztótégely, illetve fűvóka és olvasztókemence maradványt tártak fel. Az öntőformák agyagból készültek egy fából készített mintasorozat alapján. Mindezek alapján a bronzöntés egy általánosan végzett tevékenység lehetett a településeken. A helyi bronzművesek feltehetően a már korábban máshol kohosított érceket dolgozták fel helyben. Elszórtan kész balták is előfordultak a kultúra lelőhelyein.

A korszakban jelennek meg a baltákból és vésőkből áll elrejtett bronzdepók, kincsek. Ezek a bronzból készült tárgyak magas értékét, presztízsét jelzik.

A település kovácsa, mint az érc és tűz misztikum ismerője, minden bizonnyal kiemelt tagja volt a közösségnek; erre utalnak a későbbi korok mitológiáiban megjelenő kovácsistenek, mint amilyen a görög Héphasztosz is. Ikonikus jellemzője a sántaság, ami elképzelhető, hogy a korai bronzmunkálás során beszívott arzén-mérgezésekre „emlékeztet”; ez ideggyulladást és ezáltal sántaságot okozhatott.

A Vučedol kultúra talán legjellegzetesebb, leginkább észrevehető jellemzője a kerámia edények díszítő motívumai: a mélyen vésett jellegzetes geometrikus alakzatokat egykor fehér mészbetéttel töltötték ki (ami mára alig maradt meg). A minták között vannak keresztek, hullámvonal minták, sakktábla-minták, koncentrikus körök, koncentrikus rombuszok, háromszögek. Érezhetően ugyanazok a motívumok jelennek meg és ismétlődnek az edények nagy részén, szabályos rendben. A motívumokat magukat is gyakran meghatározott geometrikus mintákba, vagy szabályos sávokba, mezőkbe rendezték és így töltötték ki az edény felületét. Jellemző az András-kereszt alakú elrendezés, vagy a háromszögekbe való rendezés.

A motívumok nemcsak a tálak, csupok külső oldalán jelennek meg, de előfordulnak a tálak belső felületén, illetve esetenként az edény egész felületét beborították vele.

A minták rendszeres, szándékolt ismétlődése természetes módon veti fel annak a lehetőségét, hogy az egyes motívumok, motívumcsoportok valamilyen jelentéssel bírtak egykor.

Minderről azonban csak találgathatunk az analógiák alapján.

Elképzelhető, hogy az isteneket megszólító, mágikus védő szerepük volt, vagy akár, hogy egy kanonizált történet, mítosz elemeit jelenítik meg. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a kultúra élete (kb. 500 év) alatt akár módosulhatott a szerepük és, ha volt jelentésük is.

Több kutató is felveti annak lehetőségét, hogy a közel-keleti párhuzamok alapján az egyes minták különböző csillagászati jelenségeket, csillagképeket jelenítenek meg; reflektálva ezzel az egykori égi jelenségekre, melyek a mindennapi életet meghatározták. Így például a vučedoli minták között a koncentrikus kör a Pleiádokat, a hullámvonal a Cassiopeiát, az öt pontból álló minta az Oriont jelenthette.

Az égi események követése minden bizonnyal kiemelt szerepet kapott az őskori népek életében, hiszen így tudták nyomon követni a vetés-aratás idejét, a természet ciklusait, magának az idő múlásának az érzékelését. Gyakran a feltűnő jelenségeket isteni útmutatásokként, jelzéseként értékelték.

Az angliai Stonehenge és az egyiptomi, közel-keleti naptárak mind azt mutatják, hogy Kr. e. 3000-2500 között már fejlett csillagászati megfigyelésekkel és kapcsolódó naptárakkal rendelkeztek Európa- és Közel-Kelet -szerte.

***Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak***

Interreg

Európai Regionális Fejlesztési Alap

EURÓPAI UNIÓ

Magyarország-Horvátország
Határon Átnyúló Együttműködési Program

Ebbe a sorba jól illeszkednek a vučedoli minták.

A Vinkovci lelőhelyen előkerült ún. „naptáredény” Európa legrégebb naptára lehet. Az edény felületén négy sávba rendezve látunk geometrikus mintákat az évszakoknak megfelelően; a sávokban pedig az egyes évszakokhoz kötődő csillagképkonstellációk jelennek meg geometrikus minták formájában, 12 mezőben, ami a heteket jelzi.

A kultúra belső korszakolása a kerámiaanyag stilisztikai jegyei alapján történt meg; a kutatás a kultúrát négy fázisra osztotta fel. Ezek közül az utolsó, C periódus, amikor az időszak, amikor a kultúra terjeszkedik, és ekkor külön lokális csoportok alakulnak ki Kárpát-medence szerte.

A Vučedol kultúra településeit gyakran magasabb, védhető dombokon, löszplatókon találjuk. A településeken belül megfigyelhető egy hierarchikus elrendezés: egy kisebb, elkülönülő részt vesz körbe a település többi része, ahol sűrűn, egymás mellett helyezkedtek el az építmények. Az épületek falait cölöpök közé font, agyaggal tapasztott vesszőfonat alkotta.

A kultúra két legjelentősebb, leginkább kutatott lelőhelye a horvátországi Vučedol Vukovár mellett, és a magyarországi Zók-Várhegy Pécs-től délnyugatra.

A névadó vučedoli lelőhely Vukovár mellett található, a Duna partján A lelőhely négy dombháton húzódik mintegy 44 600 m² -en. A legkisebb Gradac nevű rész volt az egykori település kultikus és fémműves központja, ez az egyik legjobban kutatott része. A területen régészeti kutatások már a 19. század végén (1897) megindultak. A jellegzetes, szép kerámiastílus egyből felkeltette a kutatók figyelmét. A 20. század első felében több feltárás is történt a lelőhelyen. Az Vučedol kultúra elnevezés elsőként 1933 -ban jelent meg a kutatásban, majd Schmidt 1945-ös feltárása után terjedt el az elnevezés. Az '50-es évektől pedig már kulturális komplexumként gondolkodik róla a kutatás. A '80-as években folyamatosak voltak a feltárások egészen a délszláv háborúig. Ezt követően, 2001-től kapott újabb, nagyívű lendületet a lelőhely kutatása, illetve bemutatása: folyamatosan egy kutatócsapat dolgozik a helyszínen, valamint a lelőhely közvetlen közelében 2015 -ben megnyílt egy kiállító- és látogatóközpont, ahol évente számos alkalommal tartanak különböző rendezvényeket a kultúrához kapcsolódóan.

A lelőhelyen a Vučedol kultúra mellett megtalálhatóak voltak a neolitikus Starčevo kultúra, a rézkori Lasinja, Baden, és Kostolac kultúra emlékei, illetve a Vučedol követő Somogyvár-Vinkovci kultúra is.

A település központjában, a Gradacon tártak fel egy nagy méretű (15,5×9,5 m) apszisos végződésű épületet, ún. „megaron”. Ez az épület egy kiemelt, központi szerepet tölthetett be a település életében, amit a környékén és alatta talált jelenségek is mutatnak. Mellette és benne bronzmegmunkálásra utaló kemencék voltak. Alatta pedig négy, különleges gödröt találtak; az egyikben egy férfi és nő csontváza feküdt (házaspár), a másodikba egy szarvast temetettek, a harmadikban öt rituálisan feláldozott gyermek maradványa feküdt, míg a negyedik gödör számos kerámia tárgyat tartalmazott, köztük a híres madáralakú edényt, a „vučedoli galambot”. Adja magát a feltételezés, hogy az eltemetett férfi a bronzművességhez és sámán-kultuszhoz köthető különleges személy volt, akinek kiemelt helyen és különleges módon járt a végső nyugalom.

A lelőhely többi részén sűrűn, egymás mellett helyezkedtek a vesszőfonatos, paticsfalú épületek, és hulladék gödrök. Az egykori lakosság szám 2000 főre becsülhető.

*Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak*

Interreg

Európai Regionális Fejlesztési Alap

EURÓPAI UNIÓ

Magyarország-Horvátország
Határon Átnyúló Együttműködési Program

A Zók melletti Várhegyről felszíni leletek már a 20. század első felében (1917) kerültek elő, melyek már jelezték a lelőhely jelentőségét. Az első feltárás ezek alapján történt 1919-ben, a szerb hadsereg által. Az egyértelmű volt már a kezdetekkor, hogy a Vučedolhoz hasonló anyagi kultúra jelenik meg itt is. Jelentősebb kutatások, csak a század második felében történtek: a '70-es, '80-as években a Várhegy egy központi része került feltárássra. A feltárások itt is egy sűrűn beépített település nyomait mutatták; egymáshoz közel álló 5-8 méter hosszú, 3-4 méter széles, döngölt padlójú, patics-falú épületek maradványait találtak hulladékgyödrökkel. Itt is előkerült egy apszisos ház, „megaron”, ami a nagyon hasonlít a Vučedolon talált épülethez. A települést dél felől egy árok határolta.

A vučedoli település a hegy északi részén csoportosult; a házak padlói többszöri leégésről és újjáépítésről tanúskodnak. A lelőhelyen a vučedoli anyagok mellett megtalálhatóak voltak a megelőző Baden kultúra nyomai, és az őt követő Somogyvár-Vinkovci kultúra nyomai is.

A már említett öntőformákat és tégelyeket egy helyen találták a település központi részén; településen feltárt öntőformák és olvasztó-tégelyek a helyben végzett bronzöntésre engednek következtetni.

Az egykori életmódra leginkább a vučedoli lelőhely kutatásai alapján tudunk következtetni.

Az állatsontok vizsgálata alapján az derült ki, hogy főleg szarvasmarhát tartottak, kisebb mértékben disznót és birkát. A maradványok között lócsont csak nagyon szórványosan fordult elő. Mind Zókon, mind pedig Vučedolon fontos szerepet töltött be az emberek életében a vadászat is; gyakran fordulnak elő a gödrökben vaddisznók, őzek, szarvasok csontjai. A horvátországi leletek alapján a legnagyobb számban a szarvast vadászták. A Zókon előkerült agancs-megmunkáló műhely szintén ezt bizonyítja.

A Duna-menti Vučedolon a halászat is fontos volt.

Ábrázolásokon azonban egyedül a madarakkal találkozunk. Mind Zókon, mind pedig Vučedolon kerül elő madár-alakú edény, ún. aszkosz. Feltehetően rituális célokra használták őket; bár a zóki edény igen kisméretű (kb. 8 cm magas), a „vučedoli galamb” (ami inkább feltehetően fogoly) 19,5 cm magas.

A gabonák közül az árpa, az alakor, a tönkebúza volt, amit termesztettek. A közel-keleti párhuzamok nem zárható ki, hogy az árpából akár sört is készíthettek.

A társadalmi berendezésre csak közvetett adatok és analógiák alapján tudunk következtetni. A települések szerkezete arra utal, hogy voltak társadalmi különbségek a közösségen belül. Feltételezhetjük, hogy nagycsaládokban éltek, rendelkeztek törzsi és vallási vezetővel, sámánnal.

A kézművesség specializációjára nincsenek bizonyítékok; családonként, háztatonként önellátók lehettek, úgy tűnik, hogy még a fazekasság tekintetében is.

Talán a fémművesség lehetett, ami külön, specializált szakembert igényelt. A tény, hogy a talált öntőformák agyagból és nem kőből készültek azt jelzi, hogy könnyen pótolhatóak voltak, és nem vándor kézművesek használták, hanem helyi szakemberek.

A szarvasmarhák által vontatott négykerékű kocsi használatáról már a rézkor második fele óta, a Baden kultúrából vannak bizonyítékok a Kárpát-medencében. Az eszközt minden bizonnyal a Vučedol kultúrában is folyamatosan használták. A kocsi használata megkönnyítette az áruk kereskedelmét.

*Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak*

Interreg

Európai Regionális Fejlesztési Alap

A folyók, folyóvölgyek az őskor folyamán végig kiemelt szereppel bírhattak a kereskedelmi kapcsolatok kialakításában. Ezt jelzi a Ljubjana mellett talált a rönkcsonak maradványai is.

A távolsági kereskedelem feltehetően nagy jelentőséggel bírt, hiszen a rézércet, vagy akár a tartósításhoz szükséges só sem helyben bányászták.

Temetkezésekből keveset ismerünk a korszakból. Feltételezhetjük, hogy egyrészt olyan temetkezési módokat használtak, ami kevésbé hagyott maradandó nyomot, másrészt pedig nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az több ezer éve tartó mezőgazdasági művelés (különösen a mélyszántás) sok régészeti nyomot szétroncsolt, megsemmisített.

A kultúrának külön temetőjét még nem sikerült feltárni, de a településeken belül szórványosan előfordulnak csontvázak. A ránk maradt néhány temetkezés alapján bizonyosat a halotti kultuszról nem lehet mondani; ezek inkább a különleges, vagy áldozati kategóriába tartoznak. Így például a vučedoli megaron alatt talált eltemetett pár, és gyerekek.

A vučedol településrész egyik gödrében a megtalált 8 darab egyén csontváza szintén különleges, közösségi rítus nyomait viseli: a csontvázak egymás mellett és alatt, zsugorított pózokban feküdtek, az egy férfi és 7 nő koponyáján mind egy sekély bemélyedés volt, amit fémolvadék okozhatott. A nők egy idősebb egyén és egy gyerek kivételével mind fiatal lányok csontváza volt. Az eltemetés szokatlan módja egyfajta rituális temetkezést, akár feláldozást jelez.

Elszórtan annak is van nyoma, hogy a kultúra lakosai halomsírokba is temetkeztek.

Az emberi csontmaradványok hiányában az egykori népesség összetételéről, genetikájáról sajnos nem sok biztosat mondani.

***Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak***

Interreg

Európai Regionális Fejlesztési Alap

EURÓPAI UNIÓ

Magyarország-Horvátország
Határon Átnyúló Együttműködési Program

Felhasznált irodalom:

Dani, János: The Significance of Metallurgy at the Beginning of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin. In: Heyd, V. – Kulcsár, G. – Szeverényi, V. (eds): Transitions to the Bronze. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC. Carpathian Basin and Neighbouring Regions, Budapest 2013, 203–233.

Durman, Aleksandar: The Vučedol Orion and the oldest European calendar, Catalogue. Zagreb 2001.

Durman, Aleksandar: Celestial symbolism in the Vučedol culture. Documenta Praehistorica XXVII (2001), 2015–226.

Ecsedy, István: Ásatások Zók–Várhegyen 1977-82 (Előzetes jelentés). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 27 (1982), 59–91.

Ecsedy, István: Rézkori hagyományok és a bronzkori technika kezdetei. In: Maráz B. (ed.): A bronzkor kincsei Magyarországon. Időszakos kiállítás katalógusa. Janus Pannonius Múzeum 1995. május 12–október 15, Pécs, 1995, 31–37.

Ecsedy, István: Zók – Várhegy. Egy szőlőhegy évezredei. Zók, 1999.

Forenbacher, Stašo: The Late Copper Age Architecture at Vučedol, Croatia. Journal of Field Archaeology 21 (1994), 307–323

Hutinec, Mirela (ed.): Museum Guide. Vučedol Culture Museum. Vukovar – Croatia. Vukovar 2016.

Miloglav, Ina: A model of ceramic production, Specialization and standardization of ceramic assemblages on the basis of two sites of the Vučedol culture in Eastern Croatia. Anthropologie LI/2 (2013), 195–211.

Miloglav, Ina: Vučedolska kultura. The Vučedol culture. In: Miloglav, I., – Balen, J. – Rajković D (eds): Povratak u prošlost: bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj. Copper Age in Northern Croatia back to the past, 2019, 113–145.

Mitrović, Jovan D. – Vitezović, Selena: Zók revisited: Excavations of D. Karapandžić at Zók in 1920. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54 (2016-2017), 179–190.

Pásztor, Emília: A késő rézkori Vučedol-kultúra díszítő művészetének szimbolikus vonásai: a naptáredény. In: Csabai, Z. – Szabó, E. – Vilmos, L. – Vitári-Wéber, A. (eds.): Európé égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól, Pécs – Budapest 2015, 261–281.

*Egy határon átnyúló régió, ahol a folyók
összekötnek, nem elválasztanak*